

Bey pazarı Efsanelerinde Kültler

(Cults in Bey pazarı Legends)

Ayşe BULUÇ¹

Makale Geçmiş

ÖZ

Article History

Alındı/Received:

11/05/2023

Kabul edildi/Accepted:

02/08/2023

Article Type:

*Araştırma Makalesi
Research Article*

Bir doğa olayının veya bir varlığın meydana gelişinin, doğüstü özellikler gösteren kişilerin hayatlarının halk hafızasında ve hayalinde yaşayan biçimiyle belli bir yere ya da bir olaya bağlanarak olağanüstü olaylarla süslenip anlatıldığı hikâyelere efsane denilmiştir. Efsaneler tarihi olaylardan, mitlerden ve diğer anlatılardan da beslenmiş ve anonim bir özellik göstererek günümüze kadar gelmiştir. Ankara'nın Bey pazarı ilçesinde anlatılan ve Ahmet Yıldırım tarafından derlenen efsaneler, çalışmamızın inceleme alanını oluşturmuştur. Çalışmamızda efsane tanımları ele alınmış, benzer tasniflerden hareketle Bey pazarı efsaneleri için bir tasnif denemesi yapılmıştır. Tasnif denemesinden sonra inanç, inanış ve kült kavramları ele alınmış ardından Bey pazarı efsanelerinde yer alan atalar kültü, veli kültü, Hızır kültü, dağ ve taş kültü, su, ağaç, yiyecek, mezar, halk hekimliği ve rüya kültleri örneklerle incelenmiştir. İnceleme sonucu efsanelerde yer alan kültlerin sadece anlatıma canlılık kazandırmadığı; dine, töreye ve geleneklere bağlanma, tabiata ve diğer yaşam alanlarına karşı uyum sağlama hatta ekonomiye katkıda bulunma gibi işlevleri olduğu ve bu işlevleri sebebiyle kültlerin varlığını devam ettirdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bey pazarı; efsane; inanç; inanış; kült

© 2023 BUAAD-BIJAR. Tüm hakları saklıdır.

Kaynak gösterme / To cite this article:

Buluç, A. (2023). Bey pazarı efsanelerinde kültler. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 339-362. doi:10.48174/buaad.1295575

Summary

Stories in which the occurrence of a natural phenomenon or a being is embellished and told with extraordinary events by connecting the lives of people with supernatural characteristics to a certain place or an event in the form of living in public memory and imagination are called legends. Legends have also been fed by historical events, myths and other narratives, but have been separated from them in terms of style and have survived to the present day by showing an anonymous character. The legends told in the Bey pazarı district of Ankara and compiled by Ahmet Yıldırım constituted the field of study of our study. In our study, legend definitions were discussed and a classification attempt was made for Bey pazarı legends based on similar classifications. After the classification attempt, the concepts of belief, faith and cult were explained and then the cults in the legends of Bey pazarı were examined.

Legends; are stories about a real or imaginary person, a place or an event that have a credible character, are shorter in form and have a didactic style. In general, legends that are connected with real events have been prioritized by folk heroes, religious elders or important objects. Legends are nourished by the geographical region and history in which they are created and inhabited. The events, people and places in these regions, the secrets of which cannot be solved or which attract attention, have both been the subject of legends and the source of legends. Mythological, historical, religious and imaginary/fantasy roots have been influential in the formation of legends. The credibility of the narratives is prioritized. He drew a lesson by considering the reality of the legend that both told the legend and listened to it. While the legends that we can find an example in every field of society are classified according to their subjects, in Bey pazarı they are grouped into three groups as "legends about place and other formation names", "legends about shapeshifts" and "legends about religious elders".

While some of the legends told in Bey pazarı constitute the story of the names of objects such as bridges, villages and food, some of them are formed around the short adventures of people. While some of these people were commoners,

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, aysebuluc06@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7671-7997

some of them appeared as figures with religious and historical characteristics. The adventures of figures in some legends have also shown menial characteristics.

The role of belief and faith in the formation of legends is great. Although the legends that have a share of reality are not one-to-one historical narratives, their reality has been accepted by the society and the events and people told have been believed. Cults, which are considered as sacred beings and which have led to the formation of many rituals around them, have also taken place in the legends and ensured that the value judgments of the society are protected with the credibility of the legends, the prohibitions are clearly stated and the tradition is transmitted.

In the legends of Beypazarı, the cult of ancestors, the cult of veli, the cult of Hızır, the cult of mountains and stones, water, trees, food, tombs, folk medicine and dream cults have been identified. The beings who are the subject of cults seen in the legends of Beypazarı are not at the level of the God worshipped, but rather as manifestations of God, and they are not as prominent as the cults we see in the myths and have remained at the motif level.

In the legends compiled, cults such as the cult of ancestors, the cult of veli, the cult of the tomb, the cult of Hızır, the cult of mountains and stones, the cult of water, the cult of food, the cult of the word, the cult of medicine and the cult of dreams were seen. While one of the cults was more dominant in the legends, there were other cults that helped him, and some cults were intertwined. The titles we have created for our study are named on the most intense cult concepts, and other cults have taken their place under these headings. The cults in question have more of a narrative function of creating respect for the place or person and creating fear to protect it.

As a result of the examination, the cults in the legends did not only give life to the narrative; It has been seen that they have functions such as linking to religion, customs and traditions, adapting to nature and other living spaces and even contributing to the economy, and because of these functions, cults continue their own existence.

Keywords: Beypazarı; belief; cult; faith, legend

Giriş

Anonim halk edebiyatı ürünleri toplumun ortak fikirleri üzerine yaratılmış ve yaşatılmıştır. Bu ürünler ilk söylendikleri anda bir yaratıcıya sahipken edebi yaratmanın ortak bilinci yansıtmasıyla toplum tarafından kabulü gerçekleşmiş; toplumun yaşam tarzı, inancı, kültürel değerleri, edebî zevki, terbiyesi ve fikirleriyle harmanlanıp her söyleyicisinden az ya da çok izler taşıyarak zamanla anonimleşmiştir. İslamiyet'in kabulüyle içerikte güncellemeler olsa da şekiller büyük ölçüde aynı kalıp Türk halk edebiyatı içinde geniş bir yeri olan anonim halk edebiyatı manzum ve mensur pek çok edebi yaratmayı kendi içinde barındırması, dilden dile aktarımı ve güçlü bir gelenek olsan sözlü anlatım ve icra geleneğiyle günümüze kadar gelmiştir. Bu edebiyatın mensur ürünlerini mit, masal, efsane, menkıbe, memorat, destan, fıkra ve halk hikâyesi gibi anlatmalar oluştururken; ninni, ağıt, türkü, deyişme-karşılaşma ve mâni gibi irticalen söylenebilen ezgili şiirler de manzum ürünleri oluşturmuştur (Günay, 1995: Elçin, 2014: 4).

Anonim halk edebiyatını oluşturan sözlü gelenek, yaşamaya devam ederken her yüzyılın getirisiyle bazen güncellenmiş bazen de yavaş yavaş izini kaybettirmiştir. Teknolojinin gelişmediği yıllarda, evlerde radyo ve televizyon yokken, şehirlerde de sinema ve tiyatro salonları yokken hoşça vakit geçirmek ve eğlenmek için bazen de nasihat vermek için mensur, manzum ve göstermeye dayalı ürünlerle çeşitli icralar sergilenmiştir.

Çalışmamızda incelediğimiz efsanelerin de dâhil olduğu halk edebiyatının mensur ürünlerini, kahvehanelerde ve köy odalarında özellikle erkekler tarafından icra edilip daha çok âşıklar yahut

meddahlar tarafından anlatılan hikâyeler; evlerde özellikle kadınlar tarafından icra edilip daha çok masal anaları tarafından anlatılan masallar ve hemen hemen herkes tarafından anlatılan efsane, memorat ve menkıbeler oluşturmuştur.

Ankara'nın Beypazarı ilçesinde sözlü gelenek çeşitli vasıtalar aracılığıyla devam etmiş, geniş aile çekirdek aileye döndükçe, eğlence ve hoş vakit geçirme araçları değiştikçe ve yazılı kültür ortamı arttıkça sözlü kültür de etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Var olan sözlü kültür öğelerinin kaybolmaması için Beypazarı ve yöresini konu alan çeşitli derlemeler ve akademik çalışmaları yapılmıştır. Bu derlemelerden birisi de Ahmet Yıldırım'ın "Beypazarı Efsaneleri" adlı çalışmasıdır.

1. Efsane Tanımları ve Beypazarı'nda Efsane

"Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye, söylence; gerçeğe dayanmayan asılsız söz" olarak tanımlanan efsane (TDK, 2009: 603), edebi bir terim olarak belirli şahıslar, yerler yahut olaylar hakkında olup sözlü gelenek içinde aktarılan ve hususi bir üslubu, anlatıcısı olmayan kısa ve mensur halk yaratmaları olarak karşımıza çıkmıştır.

Farsçadan dilimize giren "efsane" terimi, Batı dillerinde "legenda" adlandırmasıyla karşımıza çıkarken Anadolu sahasında "efsane, menkıbe, esatir, mitoloji" şeklinde adlandırılmıştır. Anadolu sahası dışındaki Türklerin efsane terimini adlandırmaları çeşitlilik göstermiştir. Azerbaycan Türklerinde "esatir, mif, efsane", Türkmenlerde "epsane, rovat", Özbeklerde "efsane, rivayet", Karakalpaklarda "epsane, legenda, anız, anız-engime", Başkurlarda "rivayet, legenda", Kırım Tatarlarında "efsane", Kazan Tatarlarında "rivayet, legende, ekiyet, beyt", Altay Türklerinde "kuuçın, kep kuuçın, mif-kuuçın", Çuvaşlarda "halap, mif, legenda, yumah", Kırgızlarda "ulamış, mif, ılap, comok" vb. adlandırmalar kullanılmış ve adlandırmaların çoğundaki "efsane" ortaklığı dikkat çekmiştir (Ergun, 1997: 1-2).

"Gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan" efsaneler (Sakaoğlu, 1992: 19), anlatıcının bilinçli bir şekilde gerçek olayları anlattığını iddia etmiş, masala göre daha didaktik ve tarihi anlatımıyla inandırma özelliği göstermiştir (Luthi, 1962: 6-7; Ergun, 1997: 5; Eker, 2003: 315).

"Bir milletin mitolojisinin canlı ve yaşayan varlıkları" (Ögel, 1989: IV) olarak nitelendirilen efsaneler, "insanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren ayrı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen; zamanla inanç, âdet, anane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masallar" olarak tanımlanmıştır (Elçin, 2014: 314).

Din adamlarının, tasavvuf ehlinin ya da tarihte yer edinmiş kimselerin hayat hikâyeleriyle olağanüstü davranışlarına yer veren anlatılara menkıbe adı verilmiştir (TDK, 2009: 1369). Daha çok dinlik olaylardan, şahsiyetlerden veya mekânlardan bahsedip efsaneyle benzerlik gösteren

menkıbeler yaşadığına inanılıp mukaddes kabul edilen din büyüklerinin ve evliyaların olağanüstü yaşamlarının, davranışlarının ve kerametlerinin anlatıldığı menkıbeler, efsanenin bir çeşidi olarak görülse de (Boratav, 2019: 118-120; Seyidoğlu, 1997: 13); Allah dostu kabul edilen velilerin kerametleriyle ve bahsi geçen bu kişilerin gerçek kişiler olmasıyla efsanelerden ayrılıp farklı bir tür olarak kabul edilmiştir (Sakaoğlu, 1992; Ocak, 2006: 593).

Efsanelerin başlıca niteliği inanışken efsanede anlatılan şeylerin doğru ve gerçek oluşuyla masaldan ayrılmış, hikâye ve destana yaklaştırmıştır. Efsanenin başka bir niteliği de konuşma diliyle ve her türlü üslûp kaygısından uzak, hazır kalıplara yer vermeden, kısa bir anlatı oluşudur (Boratav, 2019: 106). Masallar, tekerlemeyle anlatının kurmaca olduğuna işaret ederken efsanede yer alan bazı sözler efsanenin gerçekliğini ortaya koymuş, inanç temelli bir anlatı olduğunu göstermiştir (Seyidoğlu, 1997: 13-14).

Büyük bir bölümü gerçek olaylara dayanan efsanelerde genellikle halk kahramanları, din büyükleri yahut önemli nesnelere ön planda tutulmuştur. Efsaneler, yaratılıp yaşadıkları coğrafi bölgeden ve tarihten beslenmiştir. Bu bölgelerde yer alan, sırrı çözülemeyen yahut dikkatleri üzerine çeken olaylar, kişiler ve yerler hem efsanelerin konusunu oluşturmuş hem de efsanelere kaynaklık etmiştir. Efsanelerin oluşumunda mitolojik, tarihî, dinî ve hayalî/fantastik kökler etkili olmuştur (Ergun, 1997: 41).

Efsanelerde sık rastlanan motif genelde şekil değiştirme olarak görülmüş, bu şekil değiştirme de kalıcı olduğu için ve nesnel bir bulgu olarak gösterilip anlatıyı güçlendirdiği için efsanenin bir özelliği olarak karşımıza çıkmıştır. Efsanede yer alan unsurların içinde buldukları durumdan kurtulmaları ya da yaptıklarından dolayı cezalandırmaları için üstün bir güç vasıtasıyla farklı şekillere bürünmeleri, şekil değiştirme olarak açıklanmıştır (Sakaoğlu, 1980: 29; Ergun, 1997: 167).

Efsane anlatıcısı anlatı esnasında yakın çevresini ya da duyduklarını tanık göstermiş, belli bir zaman ve yerden bahsetmiş böylece efsanenin inandırıcılık gücünü arttırmıştır. Efsane anlatıcısı, dinleyenlere “Bunu bizzat gördüm, yaşadım, tanık oldum.” gibi sözler yanında “Falanın anlattığı gibi, falan yerdeki olayda olduğu gibi.” sözleriyle belli bir zaman, yer ve gerçek kişi adları da vererek efsaneyi dinleyenleri ikna edici somutluk içerisinde sunmuştur. Mitlerde tanrılar ve yarı tanrılar olduğu halde, efsanelerde tarihi ve yarı-tarihi kahramanlar dikkat çekmiştir. Mitlerde insani özellikler barındıran insan dışı kahramanlara karşı efsanenin içinde insan birebir yer almıştır. Bu yönleriyle efsaneler, mite göre daha gerçekçi olarak karşımıza çıkmıştır. İlahi olmaktan çok dünyevi olan efsaneler mitlerin aksine insanları da kahraman edinmiştir (Ergun, 1997).

Beypazarı’nda derlenen Metin Ergun (1997), Hüseyin Uysal (2016) ve Ahmet Yıldırım’ın (2015) çalışmalarında yer alan efsaneler de genel tanımlara uymakla beraber Ahmet Yıldırım’ın çalışmasında yer alan kimi anlatılar tam olarak efsane özelliği taşımamış kimileri de menkıbelere

benzer bir şekilde anlatılagelmiştir. Çalışmalarda yer alan efsaneler bir yerin ad alması, bir şeyin oluşumu, bir din yahut devlet büyüğünü konu alıp onların etrafında şekillenmiş, başka yörelerde derlenen efsanelerle ortak özellikler taşıyarak Rosiere'nin menşeler ve adapte olabilme kaidelerine uygunluk göstermiştir (Sakaoğlu, 1992: 11).

Efsaneler daha kolay incelenmek için konularına, kahramanlarına, mekânlarına ve motiflerine göre tasnif edilmiş; Türkiye sahası efsaneleri için Saim Sakaoğlu'nun "Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu" adlı çalışması (1980: 65), Pertev Naili Boratav'ın "100 Soruda Türk Halk Edebiyatı" adlı kitabı (2019: 113), Linda Dégh'in "Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı" adlı makalesi (2005: 343), Ali Berat Alptekin'in "Malatya Efsanelerinin Türk Kültürü İçindeki Yeri" adlı bildirisi (1988: 34-39), Ali Duymaz'ın "Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)" adlı yüksek lisans tezi (1989: 35-43) ve İsmail Görkem'in "Elâzığ Efsaneleri: İnceleme, Metinler" adlı çalışması (2006: VI-VII) başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda efsane tasnifleri yapılmıştır. Bu tasniflerden hareketle Beypazarı'nda derlenen efsaneler² için şu tasnif ortaya çıkmıştır:

1. Yer ve diğer oluşum adları hakkındaki efsaneler
2. Şekil değiştirmelerle ilgili efsaneler
3. Din büyükleri hakkındaki efsaneler

2. İnanç, İnanış ve Kült

2.1. İnanç

İnanç; Tanrı'ya ya da bir dine inanma, iman etme, sıkı sıkıya bağlanma ve güvenme duyguları olup "kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi" olarak tanımlanmıştır (Boratav, 1999: 7; TDK, 2009: 965). Kimi zaman akılla ispat kimi zaman da bir gücün baskısı veya şahit olmanın sonucu oluşan inanç, bir hükmün doğruluğunu görerek kabul etme veya yanlışlığını görerek reddetme düşüncelerinden oluşmuştur. Hüküm hakkında verilen kesin karar, şüpheden arınmış bir şekilde rızaya dayanmasıyla inanç olarak kabul edilmiştir (Boratav, 1999: 7; Eroğlu & Kılıç, 2005: 752).

Kültür unsurlarından inanç; kültür tarafından yaşatılmış, kendisini yaşatacak bir unsur ya da taşıyıcı bulamadığı takdirde tehlikelere açık hale gelip yok olmaya başlamıştır. Törenler, bayramlar, inanca ait çeşitli ritüeller, yazılı ve sözlü her türlü eser milli zenginliklerle beraber inanca ait öğeleri de korumuş ve aktarmıştır. Tek başına akılla ispata dayanmayan inanç, toplumun oluşturduğu kültürel

² Tasnif esnasında Ahmet Yıldırım'ın derlemiş olduğu efsaneler dikkate alınmıştır, bakınız: Yıldırım, A. (2015). Beypazarı efsaneleri. Sage.

bellekle de şekillenmiş, sadece din alanında kalmayıp her alanda bir şeyin varlığını kabul etme inanç olarak değerlendirilmiştir (Eroğlu & Kılıç, 2005: 753).

2.2. İnanış

İnanış, “İnanma, inanılan şey” (TDK, 2009: 965) olarak tarif edilirken terim anlamıyla kültürdeki inanmanın getirisi olan pratik ve benzeri şeyleri karşılamıştır. Fransızca ve Almancadan hurafe, batıl ve boş inanış ya da inanç olarak çevrilen halk inanışlarıysa (Boratav, 1999: 7); toplumun inandığı, ilahi olarak gördüğü din ve hükümlerinin dışında kalmış, sert kuralları olmamasına rağmen nesiller boyu kendisini devam ettirmiştir. Halk inanışları toplumların içinde buldukları şartlar çerçevesinde oluşmalarından ve toplumun değerleriyle kaynaşmasından dolayı yeni bir dinin kabul edilmesine rağmen söz konusu inanışlar kabul edilen yeni dinle sentezlenerek varlığını devam ettirmiştir (Kılıç, 2001: 415).

İnsanoğlu varlığından bu yana hep bir şeye inanmayı, bağlanmayı, kendini koruma altına almayı istemiş böylece inanç, inançla da pratikleri oluşturan inanışlar meydana gelmiştir. Her toplumda olduğu gibi Türk toplumu da benzer şekilde çeşitli inanmalara ve inanış öğelerine sahip olmuştur (Kılıç, 2001: 416). Türk kültüründe hem eski hem de yeni inanç ve inanış izleri korunmuş, geleneğe ait unsurlarla aktarılmaya devam edilmiştir. Gelenek içinde yer alan anlatımlar özellikle de çalışmamızın konusu olan efsane anlatımları bu inanç ve inanışlar etrafında şekillenip anlatılmış ve etrafında şekillendiği unsur ya da kişiyi koruyup ona saygıyı öğütlemiştir (Boratav, 1999: 9).

2.3. Kült

Kültler, “yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma” olarak kullanılmıştır. Farklı olarak görülen ve kutsal kabul edilene karşı duyulan saygı; tapınma, kurban kesme, doğrudan ona dua etme ya da onu duada aracı kılma gibi çeşitli ritüelleri beraberinde getirmiştir. Toplum hayatında görülen ve diğer varlıklara göre daha farklı konumda olan ağaç, ateş, su, ışık, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar kült kabul edilmiş; kültle ilgili ritüeller kendine has zamanlarda bir din lideri tarafından gerçekleştirilmiştir (Tezcan, 1997: 120; Emiroğlu & Aydın, 2009: 519).

“Türk mitolojisinde doğüstü varlıklar şeklinde tasarlanan yüce ve kutsal varlıklara gösterilen saygı, ihtiram ve bazen de tapınma” gerektiren kültlerin koruyuculuk vasfı taşıdığına, tanrısal varlıklardan teşekkül ettiğine ve Türk mitolojisinde yaygın olduğuna değinilmiş, Türk toplumlarındaki kültlerin tapınmadan ziyade saygı merkezli devam ettiği ifade edilmiştir (Bayat, 2007b: 80, Kumartaşlıoğlu, 2012: 9).

Kültler, halk anlatılarında doğrudan bir yapı unsuru olarak bulunmasa da toplumun kültür özelliklerinin değerlendirilmesinde, mitolojisine ve inanç sistemlerine ulaşılmasında kullanılmış ve

önemli kaynaklar olarak görülmüştür (Dilek, 2020: 47). İkel insandan çağdaş insana olan tarihsel ve kültürel yolculukta kültürün ilk nüveleri olarak karşımıza çıkan kültler; kutsal, tarihî, kültürel ve teknolojik olgu olup toplumların çeşitli özelliklerini araştırma, anlama ve kavramada yol gösterici olmuştur (Dilek, 2020: 51-52). Bir kültürün varlığından söz edebilmek için “kulte konu olabilecek bir nesne ve kişinin varlığına”, “bu nesne ya da kişiden insana zarar gelebileceğine ilişkin inancın varlığına” ve “bu inancın sonucu olarak faydayı sağlayabilecek, zararı uzaklaştırabilecek ziyaretler, adaklar, kurbanlar vb. uygulamaların varlığına” bakılmıştır. Ayrıca bir kültürün varlığı için bu üç unsurun aynı anda var olma şartı da aranmamıştır (Ocak, 2000: 113). Cassier (2016) ise kültürün oluşması için inanç, ihtiyaç-fayda, korunma, korku ve benzerlerinden farklılık gibi özelliklerin var olmasını savunmuştur (akt. Dilek, 2020: 50).

Pek çok kültür dört ana unsur çevresinde meydana gelirken oluşum sürecindeki evreler tabiat unsurlarını tanrılaştırıp onlara tapmayı esas alan natürizm, canlandırmacılık olarak da bilinen ve her varlığın bir ruhunun olduğunu düşünen animizm, ilkel toplum ve kabilelerin kendisinden geldiklerine inandıkları bitki ve hayvanlara, bunların görsel ya da maketlerine tapma olan totemizm olmak üzere üç evreden geçmiştir (Kılıç, 2003: 146). Tabiattaki varlıklarda kavranamayan bazı gizli güçlerin bulunduğu inancıyla bu evreler sonucunda dağ, tepe, taş, kaya, ağaç, su ve ateş gibi varlıklar canlı kabul edilmiştir (Eliade, 1999: 202). Bu kabuller, inanç ve saygı sonucu ortaya çıkan kültürler coğrafya, kültür ve din değiştirmelerine rağmen varlıklarını devam ettirmiş; eski coğrafyaya, eski kültüre ve eski dine ait kültürler yenileri ile sentezlenerek varlıklarını korumuştur. Özellikle mitolojik anlatılarda rahatça bulabileceğimiz kültürler, akıl ve bilim çağı dediğimiz dönemde dahi inançsal olarak eski rağbeti görmese de çeşitli davranışlar ve ürünler içinde karşımıza çıkmıştır.

Hem faydacılık hem de toplumsal ihtiyaç olarak karşımıza çıkan kültürlerin tanrısal gücünün ve ruhunun olduğu düşünülmüş, onlarla etkileşime geçerek kötülüklerinden korunmak ya da iyiliklerinden fayda görebilmek adına çeşitli ritüeller uygulanmıştır (Dilek, 2020: 51-53).

3. Beypazarı Efsanelerinde Görülen Kültler

Beypazarı efsanelerinde görülen kültlere konu olan varlıklar, tapınılan Tanrı düzeyinde olmayıp daha çok Tanrı'nın tezahürleri şeklinde karşımıza çıkmış ve mitlerde gördüğümüz kültürler kadar belirgin olmayıp motif düzeyinde kalmıştır. Derlenmiş olan efsanelerde atalar kültürü, veli kültürü, mezar kültürü, Hızır kültürü, dağ ve taş kültürü, su kültürü, yiyecek kültürü, söz kültürü, hekimlik kültürü ve rüya kültürü gibi kültürler görülmüştür. Efsanelerde kültürlerden biri daha baskınken ona yardımcı başka kültürler de yer almış, bazı kültürler de iç içe geçmiştir. İncelememiz için oluşturduğumuz başlıklar en yoğun olan kültür kavramları üzerine adlandırılmış, diğer kültürler de bu başlıklar altında yerini almıştır. Söz konusu kültürler, daha çok anlatıya ait yere yahut kişiye karşı saygı oluşturma ve onu korumak için korku oluşturma işlevleriyle karşımıza çıkmıştır.

3.1. Atalar Kültü

Köklü ve eski inançlardan olan atalar kültü ataerkil aile yapısının olduğu kavimlerde görülmüş, en eski Türk toplum ve devletlerinde bu kültün kalıntılarına rastlanılmıştır (Ocak, 1983: 26 ve 85). Atalar kültüne göre bedenen ölmüş ataların ruhlarının yaşadığına, manevi varlıklarının hâlâ yeryüzünde olduğuna ve geride kalanların hayatlarına iyi ya da kötü etkilerde bulunabileceklerine inanılmış, hem korku hem de saygı sonucu bu kült oluşmuştur. Saygı gösterildiğinde ata ruhlarının koruyuculuğuna, saygısızlık gösterildiğinde de bu ruhların insanlara ve mallarına zarar vereceklerine inanılmıştır.

Diğer kültlerde de olduğu gibi kavramı karşılayan her şey değil bunların içinden bazıları yani ölen her ata değil de yalnızca belli başlı özellikleri olan atalar ve mezarları kültü oluşturmuş, böylece atalar kültü daha özel olması sebebiyle ölümler kültünden ayrılmıştır (Güngör, 2002: 264). Atalar kültünün oluşabilmesi için ölen kişinin ata, ünlü savaşçı ya da bir din adamı olması gibi saygınlık ve üstünlük sağlayacak özellikler aranmış hatta kimilerinin insanüstü yetenekler sahip olduğu, mistik güçle donatılmış olduğuna inanılmıştır. Yaşamında bir nüfuza sahip olan ve saygınlık kazanan ata ölümünden sonra da aynı etkiyi devam ettirmiş böylece kendisine tapınılmış, kurban sunulmuş ve dualara alınmıştır. Ataların ruhunu hoş tutmak, anılarını tazelemek amacıyla çeşitli ritüeller oluşturulmuş; atalar kültüne olan saygı, başka unsurlara olan saygıyı da beraberinde getirmiştir (Örnek, 1988: 94-95).

Eski Türkler; şamanların olağanüstü özellikleri olduğuna, ruhlar ve gizli güçlerle ilişki kurduklarına inanmıştır. Bu durum İslamiyet'ten sonra veli kültünün oluşmasına temel hazırlamıştır. Şamanlardaki özellikler İslamiyet'le birlikte evliyalarda görülmüş, şamanların Tanrı'yla kurduğu ilişkinin benzerini evliyaların Allah'la kurduğu düşünülmüş, dua ve kurban gibi ritüellere bu evliyaların adı katılıp Allah'la kendi aralarında ulak olmaları istenmiştir (Ocak, 1983: 17). Şu an yatırların ziyaret edilmesi, onlardan şifa beklenmesi, onların adının da anılarak dua edilmesi, atalar kültü ve veli kültü dediğimiz inançların bir yansıması olarak görülmüştür.

Beypazarı efsanelerinde görmüş olduğumuz atalar kültleri daha çok İslamiyet'in kabulüyle veli kültüne dönüşerek varlığını devam ettirmiştir. "Gazi Gündüzalp ve Kırka" ile "Topçu Baba" adını taşıyan efsanelerde atalar kültünün izleri görülmüştür. Gazi Gündüzalp, Beypazarı güzergâhında ilerlerken Rumların yaptığı bir baskında şehit düşmüştür. Hem İslamiyet'teki şehit ve evliyalar öldükleri yere gömülür inancı hem de atalar kültünün getirisiyle Gazi Gündüzalp, Beypazarı'nın bir köyüne gömülmüş ve başına kırk yiğit bırakılmıştır. Ataya saygı amaçlı civar köylerden sürekli ziyaretler yapılmış, burada bir yerleşim yeri oluşturulmuştur. Adı olmayan bu yere kırk yiğitten dolayı "Kırka gidelim.", "Kırklara gidelim." ifadelerinden kaynaklı "Kırka" adı verilmiştir (Yıldırım, 2015: 49-52). Bir yer adının oluşumunu anlatan bu efsanede söz konusu kişinin önemli ve saygın bir kimse

olmasından dolayı, ölümünden sonra da saygınlığı devam etmiş, bu saygınlığın sonucu kabir ziyaretleri gerçekleştirilmiş, atalar kültürü mezar kültürünün varlığı görülmüştür.

“Topçu Baba” efsanesi bir mezar etrafında oluşmuştur. Gazi Gündüzalp’in komutanlarından biri olan Topçu Baba, Kore Savaşı’nda mezarından kalkıp uçarak yardıma gitmiş ve geri dönmüştür, bunu gören çocuk büyüklerine söylese de başta çocuktur diye inanılmamış fakat radyodaki haber sonrasında çocuğa yeniden sorulmuş, Topçu Baba’nın Türk askerlerine yardıma gittiği anlaşılmış, böylece ona karşı duyulan sevgi ve saygı bir fazla artmıştır (Yıldırım, 2015: 75-76). Burada veli kabul edilen kimsenin kerametlerinin ölümünden sonra da devam ettiği görülmüş ve bu devamlılık da kültürün varlığını göstermiştir.

Atalar kültürünün oluşmasına sebep olan saygın ve nüfuz sahibi kimseler sadece yaşarken değil öldükten sonra da aynı saygınlığı devam ettirmiş, halkın zor anında Hızır gibi yardıma yetişmiştir. Atalar ruhlarından bazıları savaş ve fetih kahramanı olarak yer yer kendisini göstermiş, çeşitli felaketlerde ve olaylarda insanların karşısına çıkmıştır. Topçu Baba’nın Kore’ye gidip orada askerlere yardım etmesi, ağaç kültüründe göreceğimiz üzere çevreyi koruması onun ruhunun hâlâ yaşıyor olduğunu ve toplumun buna inanarak hareket ettiğini göstermiştir. Efsanelerin anlatılması, mezarın var oluşu ve bu mezarlar etrafındaki dualar, saygınlıklar atalar kültürünün devam ettirirken kendisinin devamı olan veli kültürünün toplumca daha hızlı kabul edilmesini sağlamıştır.

3.2. Veli Kültü

Allah’a yakın olan kullara “sürekli olarak taata devam eden, isyandan uzak duran şehvetlerden kaçınan âriflere” veli denmiştir (Cebecioğlu, 1997: 755). Veliler, peygamberlerin mucizelerine benzer olarak kerametler göstermiş, bu kerametlerin ve velilerin hayatlarının anlatılmasıyla menkıbeler meydana gelmiştir (Kara, 1982: 281). Velî kültürü de keramet ve menkıbe kavramları etrafında oluşmuş ve zamanla bir inanca dönüşerek var olmuştur. “Fevkalâde kuvvet ve kudretlerle mücehhez olup Tanrı’ya yakın kabul edilen bir şahsiyetin herhangi bir konuda -sağ veya ölü iken-yardımının dokunacağına inanılması ve bunun temin için ritüel yollara başvurulması” ile kültür yaşatılmıştır (Ocak, 2010: 6).

Toplum içinde veli kültürünün oluşabilmesi için veli olarak adlandırılacak kimsenin, topluma ait olan dini ve milli değerlerin yansıtıcısı olması gerekmiştir, toplumu yansıtan ve toplumdan biri olan kimse kolayca saygınlık kazanıp kabul edilmiştir. Bu kabul edilmenin kültüleşebilmesi, daha yaygın inanca dönüşmesi için söz konusu veli etrafında bir keramet öyküsünün oluşması gerekmiş hem velinin bulunduğu bölge hem de diğer bölgelerde yaygınlık kazanan menkıbe dediğimiz bu öykülerle kültürler sistematik bir hal almaya başlamıştır. Bir yörede ve toplum içinde böyle bir kültürün varlığını anlamak için veliye ait bir mezar veya türbenin varlığına, mezar veya türbe etrafında ziyaret ve

ritüellerin yapılmasıyla dualarda velinin adının geçtiği sözlerin var olmasına bakılmıştır (Ocak, 2010: 8-9). Veli kültürünün tespiti için bu özelliklerin tamamının olması gerekmemiş, bunlardan birinin varlığı da o kültürün mevcudiyetini göstermiştir. Bu üç şarttan ilkinin varlığı, toplumun somut bir nesneyle karşı karşıya olması inanç yönünü kuvvetlendirmiş ve kültürün oluşmasında diğerlerine nazaran daha etkili olmuştur (Ocak, 2010: 8-9). İlerleyen zamanlarda veliye ait mezarın kaybolmasıyla ilk iki şartın bulunma ve görülme olanağı ortadan kalkmışken veli hakkındaki birtakım sözlerin, duaların hatta menkıbe ve efsane tarzındaki anlatımların varlığı da kültürün var olduğunu göstermiştir (Pehlivan, 2012: 29).

Beypazarı efsaneleri içinde kimi veli kültürleri doğrudan bir mezar ya da türbe gösterilerek varlığını devam ettirirken kimileri de sadece anlatı yoluyla bugünlere gelebilmiştir. “Akkaş Dede”, “Kara Davut Hazretleri”, “Semerci Baba”, “Akşamseddin Hazretleri ve Beypazarı”, “İğci Beyaz Usta” ve “Topçu Baba” gibi anlatılarda veli kültürüyle karşılaşmıştır³.

“Akkaş Dede” efsanesinde, bazı günler sabah namazına gelmediği fark edilen Akkaş Dede, etrafınca ayıplanmaya başladığında bir sabah namazı sonrasında onlarla Hacılar Köprüsü’nde buluşmayı kararlaştırmıştır. Elinde hurmayla bir tepenin arkasından çıkagelen Akkaş Dede’nin aslında Mekke’de sabah namazını kıldığı anlaşılmıştır (Yıldırım, 2015: 53-54). Burada tayy-i mekân dediğimiz mekân değiştirebilme bir velilik özelliği olarak görülmüş, ayrıca Beypazarı iklim ve coğrafyasında yetiştirilmesi pek mümkün olmayan hurma motif olarak kullanılmış ve kutsal toprakları simgelemiştir.

İncelediğimiz derlemede “Kara Davut Hazretleri” hakkında çok fazla efsanenin olduğu fakat burada sadece üçüne yer verildiğinden bahsedilmiştir. Bu efsanede Hacı Bayram Veli’nin halifelerinden olan Kara Davut Hazretleri etrafında şekillenmiştir. Kara Davut Hazretleri’nin annesi, kendisine hamileyken diğer gelinlerle çamaşır yıkamaya gitmiş, bu esnada üç beyaz atlı ve aksakallı yolcu gelip su istemiştir. Yeni gelin olan Kara Davut Hazretleri’nin annesi gelinlik tasıyla üç atlıya da su ikram etmişken sonuncu atlı tası koynuna koymuştur. Tasını kaybetmenin hüznünü yaşayan Kara Davut Hazretleri’nin annesi doğumundan sonra bu tasa kavuşmuştur (Yıldırım, 2015: 58-59). Bu efsanedeki velinin kerametleri doğmadan önce kendisini göstermeye başlamıştır. Doğduktan sonra da kırkı çıkmadan konuşması ve annesinin kaybettiği sandığı tası ona vermesi de keramet olarak karşımıza çıkmıştır.

“Kara Davut Hazretleri” hakkındaki diğer iki efsanede de onun namaz kılmaya giderken sürüsünü kurtlara emanet etmesi ve Beypazarı’nda olmasına rağmen denize batmış bir gemiden

³ “Topçu Baba” adlı efsanede yer alan kült daha çok atalar kültürüne yakın olduğu için bir önceki başlıkta değerlendirmeye alınmış fakat göstermiş olduğu kerametler sebebiyle atalar kültürünün veli kültürüne dönüştüğünü göstermek amacıyla burada da adından bahsedilmiştir.

haberdar olup arkadaşlarından nehrin içindeki tomruğu çıkartmalarını isteyip onların gözlerine elini sürdüğünde o çıkartıklarının tomruk değil de batmış bir gemi olduğunu göstermiştir (Yıldırım, 2015: 61-63). Kara Davut Hazretleri, ibadeti için hayvanını korkmadan onların can düşmanı sayılan kurtlara teslim etmiş ve kurtlar dile gelip de o hayvanların emanet olduğunu ifade etmiş, bu da sadık bir kulun ibadete düşkünlüğüyle gerçekleşen bir keramet olarak karşımıza çıkmıştır. Diğer efsanedeyse nehir içinden çekilen tomruğun aslında başka bir yerde batmış gemi olması yine Kara Davut Hazretleri'nin veli kişiliğine bağlı olarak başka yerden haberdar olması ve gösterdiği keramet olarak görülmüştür.

“Semerci Baba” efsanesinde İvaz Dede türbesi etrafında yapılan yağmur duasına yer verilmiş fakat birkaç kez yapılmasına rağmen duanın kabul edilmediği anlaşılınca içlerinden ileri gelenlerden biri kadın erkek, genç yaşlı herkes buradayken eksik ne olabilir diye sorduğunda, oradakilerin aklına pek önemsemedikleri ve hor gördükleri Semerci Baba gelmiş. Semerci Baba'nın da katıldığı bir tören sonrası dua kabul edilip Beypazarı yağmura doymuş (Yıldırım, 2015: 64-66). Burada Semerci Baba, halktan uzak, hor görülmüş bir kimse olarak karşımıza çıkarken klasik veli tipine de işaret etmiş, birkaç kez yağmur duası yapılmasına rağmen bir türlü yağmurun yağmaması o veli kimsenin duada olmayışına bağlanırken onun da bu törene katılmasıyla duanın kabul edilişi keramet olarak karşımıza çıkmıştır.

“Akşemseddin Hazretleri ve Beypazarı” adını taşıyan efsanede Akşemseddin'in “iki aslan bir posta oturmaz” diyerek Beypazarı'ndan ayrılışı ve zaten burada keramet ehli bir velinin varlığı üzerine inşa edilmiştir. Bu başlık altında Akşemseddin'in Beypazarı'nda yaptırdığı mescit, medrese ve değirmenden bahsedilip ilk anlatıya göre “kesrete kapıldık” diyerek Beypazarı'ndan ayrılışı ele alınırken ikinci anlatıda yardımcı figür olan Akşemseddin, başka bir velinin varlığından dolayı kendisine ihtiyaç duyulan yerlere varmak üzere buralardan ayrılmıştır. İkinci anlatıda bir adam ölmüş sanılarak yıkanırken kalp gözü açık olan bir ihtiyar, ölmüş sanılan adamın aslında ölü olmadığını fark etmiş ve ölüyü yıkayanlara o adamın diri olduğunu söyleyip gözlerini sıvazlayarak adamı uyarmıştır. Ölü sanılan adamın cennet bahçelerini gezdiği ifade edilmiş, ayrıca Akşemseddin'in kendisine bu olay anlatılmadığı halde kendisi bu olaydan haberdar olmuştur (Yıldırım, 2015: 70-72). Kalp gözleri açık olan bu insanların birbirlerinden haberdar olmaları, öte dünyayla ilgili bir şeyler yaşamaları, normal insanların göremediklerini görmeleri onlara Allah tarafından verilen kerametler olarak görülmüş ve Akşemseddin ile diğer adamdaki veli kimliğini oluşturmuştur.

“İğci Beyaz Usta” efsanesi de “Akkaş Dede” efsanesine benzemektedir. İğci Beyaz Usta, sabah namazlarında cemaate katılmadığı için devrin beyine şikâyet edilmiş, bey durumu sormak için İğci Beyaz Usta'ya vardığında usta kendisini namaza davet etmiştir. Sabah nazında gözlerini kapatıp açtıklarında Kâbe'de olan İğci Beyaz Usta ve devrin beyi ibadetlerini tamamladıktan sonra geri dönmüş olup bey şikâyette bulunanları uyarmıştır (Yıldırım, 2015: 73-74). “Akkaş Dede” efsanesinde

olduğu gibi burada da söz konusu velinin ibadet için kutsal topraklara gitmesi tayy-i mekân unsuru keramet olarak karşımıza çıkmıştır.

Veli kültü içinde değerlendirdiğimiz efsaneler daha çok menkıbe türünde karşımıza çıkmış olup bunların çoğunda tayy-i mekân ve tayy-i zaman dediğimiz unsurlar dikkat çekmiştir. Tayy-i mekân ve tayy-i zaman motifli efsanelerin birçoğunda gidilen mekân olarak kutsal toprakların ve zaman olarak da hac döneminin seçilmesi dikkat çekmiştir. Yukarıdaki efsanelerde de vakit olarak savaş zamanı ve sabah namazı vakti görülmüş, birinde gidilen yer Kore'ye diğerlerinde gidilen yer genelde Mekke olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum efsanenin dinî içerikli ve inandırıcı olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Görüldüğü üzere veli kültürünün olduğu anlatılar menkıbe diyebileceğimiz anlatılarken bu anlatılar içindeki kerametler ve kerametlere bağlı diğer motifler de dikkat çekmiştir.

3.3. Hızır Kültü

Kur'an'ın 18. suresi olan Kehf suresinin 65. ayetinde “Kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.” mealinde bahsedilen (Kur'an-ı Kerim Meali, 2023: 300), ilahi bir donanımla ilim öğretilen kul, Hz. Musa ile gezen ve bilgelik dolu bir yolculuğa çıkan Hızır'dır (Ocak, 1990: 44). İslami bilimlere göre peygamber, melek yahut bir veli olup olmadığı konusu tartışılmış ve kesin adının da Kur'an'da yer almadığı ifade edilmiştir. Hızır konusu Buhârî ve Müslim olmak üzere Tirmizî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'in hadis kitaplarında da yer almış ve Tirmizî'nin hazırladığı hadis kitabında Hz. Muhammed'in Kur'an'da anılan bu kula “el-Hadır” dedikleri, bu kimsenin otları bozmasından ve kuru yerleri yeşertmesinden ötürü bu adı aldığı söylenmiştir (Çelebi, 1998: 411). Allah katında bilgiyle donatılmış salih kul için kullanılan “el-Hadır” adı zamanla “Hıdır/Hızır” şeklini almıştır (Ocak, 1990: 48,61). İslamiyet'in kabulünden önce, “koca” adıyla bilinen eski Türk bilginlerinin ve Yol İyesi'nin İslamiyet'in kabulünden sonra ad değiştirmesiyle, yeni kültürle birleşmesiyle Hızır kültü görmüştür (Ögel, 1995: 89, Bayat, 2007b; Kaya, 2012: 173). Tanrı tarafından kutlu kılınan, insanlara da kut verebilen, sürekli hareket hâlinde olan, her an her yerde görünebilen kut iyeleri, önce Kıdır'a dönüşmüş ardından ata ruhlarının kutsanması sonucunda evliyaliğe yaklaşan Kıdır, İslamiyet'le beraber Hızır ve Hızır-İlyas kültürüne dönüşmüştür (Çetin; 2002: 32-34).

İnanca göre ilahi bir şekilde bilgiyle donatılıp her şeyi bilen, boz atlı, yeşil giysili, nur yüzlü, ak saçlı, aksakallı, kırmızı çarıklı bir derviş ya da dilenci olarak tasvir edilen Hızır, bazen elindeki bastonuyla sevimli bir ihtiyar şeklinde görünürken bazen de bir süvari şeklinde görülmüştür. Belirli bir kimliği olmayan Hızır'ı tanımak zorken işaret ve orta parmağının aynı boyda olması, bir parmağının kemiksiz olması ve giydiği cübbenin renklerine dikkat edildiğinde ancak onun Hızır olduğunun anlaşıldığı ifade edilmiştir (Türk, 2005: 204). Hızır, zaman zaman ortaya çıkıp da birdenbire kaybolan, darda kalanların yardımına koşan, insanlara bereket ve iyilik getiren ölümsüz

bir nebi veya bir veli olarak betimlenmiştir (İnce, 2009: 149). Çeşitli yardımları olan Hızır, bireyin zor durumda kalsa da pes etmemesi gerektiğini, dua ve yardımla güçlüklerden kurtulabileceğini göstermiştir (Özcan & Çelik, 2020: 305-306).

“Beypazarı Efsaneleri” adlı eserde Hızır kültürle doğrudan ilgili iki anlatı karşımıza çıkmış, bu iki anlatının haricinde Metin Ergun’un da çalışmasında yer verdiği bir efsane de incelememize dâhil edilmiştir. “Karakoca”, “Karakaş Seli” ve “Beypazarı’nda Göl Efsanesi” adlı efsanelerde Hızır kültürü görülmüştür.

Karakoca, Beypazarı’nda üretilen maden suyuna verilen ad olmakla beraber bu adın oluşumu “Karakoca” adındaki iki efsaneye dayandırılmıştır. Bu efsanelerin ikincisinde Hızır kültürü görülmüştür. Bir Hıdırellez vakti, genç kızlar gülüp eğlenirken üstü başı perişan bir ihtiyar kızların yanına gitmiş, kızların yanına gelene kadar birkaç kapıdan da yardım isteyen ihtiyara karşı pek ilgi gösterilmemiş. Kızlardan en güzeline seslenip biraz su ve bir parça ekmek isteyen Hızır’a yardım ve ikramın olmasıyla Hızır, kızların olduğu yerdeki su için dua etmiş (Yıldırım, 2015: 20-22). Burada Hızır’ın kılık değiştirip insanlar içinde dolaştığı, insanlardan bir şeyler istediği ve bu isteğinin olması sonucu hayırlı bir duada bulunmasıyla Hızır kültürü görülmüştür. Bahsi geçen su günümüzde maden suyu olarak çıkartılırken halk arasında da güzellik ve sağlık verdiğine dair inanç ve bu inancın da Hızır kaynaklı olduğu dikkat çekmiş, kültür hem anlatıdaki nesnenin varlığıyla hem de anlatının kendisiyle varlığını devam ettirmiştir.

“Karakaş Seli” adlı efsane Beypazarı’nda yaşanan bir felaket üzerine anlatılagelmiştir. Karakaş adını taşıyan bir aile düğün yapmış ve bir hafta süren ikramların ardından yorulup bir kenarı çekilmiştir. Düğün evine üstü başı perişan bir ihtiyar gelmiş, kapıyı açan kadından bir parça yiyecek istemiş, yorgunluğun etkisiyle düğün yapmış olan kadın ihtiyara çıkışmış ve ihtiyarı eli boş göndermiştir. Olup biteni kayınvalidesinden öğrenen büyük gelin, gelen kişinin Hızır olduğunu anlasa da iş içten geçmiş çünkü Hızır bir anda ortadan kaybolmuş ve kendisine saygının olmadığı bu hane için bedduada bulunmuştur. O gün felaket denecek derecedeki sel, kimsenin malına mülküne zarar vermezken Karakaş ailesinin evini yerinden kaldırıp köprüye çarpana kadar sürüklemiştir. Sel felaketinden sadece büyük gelinle onun beşikteki çocuğu kurtulmuştur (Yıldırım, 2015: 47-48). Bu efsanede ihtiyar kimseye saygı göstermeyen, onu eli boş gönderen bir aile cezalandırılırken yapılan davranışın yanlışlığını fark eden gelin ve hiçbir şeyden haberi olmayan masum olarak sıfatlandırılan beşikteki bebek kurtulmuştur. Ayrıca felaket olarak adlandırılan sel sadece cezayı çekmesi gereken kimselere zarar verirken o yörede bulunan başka kimselere ve onların eşyalarına zarar vermemiştir.

Beypazarı yöresinde halk tarafından anlatılan ve Metin Ergun'un da değişme motifinin olduğu efsane örnekleri içine yer verdiği "Beypazarı'nda Göl Efsanesi"nde de Hızır kültü görülmüştür⁴. Anadolu'nun farklı coğrafyalarında da "Karagöl Efsanesi" adıyla karşımıza çıkan anlatıda, bir ihtiyar köydeki kapıları çalmış, kimse kendine yiyecek içecek bir şey vermezken bir kadın kapıyı açıp ihtiyarın dilediği ikramı sunmuş. Kadının kendisini takip etmesini söyleyen ihtiyar, kadına arkasını dönüp de köye bakmamasını tembihlemiş. Dayanamayıp arkasına bakan kadın köyünün battığını görmüş ve ihtiyarın "taş ol" demesi üzerine taş olmuş⁵ (Ergun, 1997: 363). Burada hem saygı göstermeyen köy halkı sular altında kalarak cezalandırılmış hem de söz ve nasihat dinlemeyen kadın taşa çevrilerek cezalandırılmıştır.

Efsane örneklerine baktığımızda Hızır'ın kılık değiştirip ihtiyar şeklinde kapı kapı gezdiği, halkı sınadığı, sınama sonucu olumlu davranışlar sergileyenleri ödüllendirdiği, olumsuz ve kaçınılması gereken davranışları cezalandırdığı görülmüştür. "Karakoca" efsanesinde olduğu gibi bereket ve uğur getirmiş, o suyun güzelliğe yarayacağını öğretmiş, gelecekte haber vermiştir. "Karakaş Seli" ve "Beypazarı'nda Göl Efsanesi" adlı efsanelerdeyse hem halkı sınamış hem de olumsuz davranışlar ya da sözünün, nasihatinin dinlenmemesi üzerine kargışta bulunmuştur. Hızır kültünün efsanelerdeki ana işlevi, insanlara yardımlaşma, iyilik, misafirperverlik ve saygı gibi toplumsal değerleri kazandırmak olarak görülmüştür.

3.4. Dağ-Taş Kültü

Dağ ve tepe gibi yükseklik gösteren ve gökyüzüne yakınlığıyla vasıflandırılan tabiat şekilleri eski devirlerinden bu yana bazı vasıflarından dolayı ululuk, yücelik ve ilahilik sembolü olarak kabul edilmiştir. Bu yerler, insanüstü varlıkların ve ilahların bulunduğu, yeryüzüyle gökyüzü arasında geçişin olduğu ve insanüstü varlıklarla iletişimin kurulduğu bir yer olarak görülmüştür (Ocak, 1983: 70-71). Tanrı'ya yakınlık gösteren ve yükselişi temsil eden bu yerler ilahi ve ulu oluşlarıyla çeşitli ritüellere de mekân olmuştur. Dağ ve tepelerde kutsallıkları nedeniyle dini törenler, tanrıya kurban sunma merasimleri, çocuğu olmayan kadınların dua etmeleri, hastaları iyileştirebilmek için medet umma gibi çeşitli ritüeller gerçekleştirilmiştir (Ergun, 1996: 68-70).

Kadim Türklerin tarihinde Ötüken Dağı ve civarındaki ormanlar kutsal sayılmış, bu durum Göktürk ve Uygur yazıtlarına da kaydedilmiştir. Kağanların bu dağlarda gökle temas halinde olduğuna inanılmıştır (Oymak, 2002: 114-115). Geçmişteki kültlere dair ritüel örneklerini bulabileceğimiz Altay bölgesinde de dağ ve tepe kültü dikkat çekmiş, her dağın bir ruhu olduğuna

⁴ Metin Ergun'un "Beypazarı'nda Göl Efsanesi" adı altında verdiği efsane Beypazarı halkı tarafından "Karagöl Efsanesi" olarak anlatılmıştır (KK1, KK2).

⁵ Beypazarı'nda anlatılan bir başka varyanta göre ihtiyara ikramda bulunan kadın kundağında çocuğu olan genç bir gelinmiş ve köye baktığında çocuğuyla taş kesilmiştir. Halk arasında bu taşın uzun süre tepede kaldığı ve müzeden gelen kişiler tarafından o taşın alınıp başka yere götürüldüğü anlatılmıştır (KK1).

inanılmıştır. Mezar ve türbelerin yüksek yerlerde bulunması da dağ ve tepe kültürünün bir yansıması olarak görülmüştür (İnan, 1986: 74).

“Dutlu-Tahtalı”, “Âşıklar Mezarı”, “Gazi Gündüzalp ve Kırka”, “Akkaş Dede”, “Kara Davut Hazretleri”, “Semerci Baba”, “Gelin Kayası”, “İğci Beyaz Usta”, “Topçu Baba”, “Beypazarı’nda Göl Efsanesi”, “Kervanlar” ve “Erenler” gibi efsanelerde dağ, tepe ve taş kültü tespit edilmiştir.

“Dutlu-Tahtalı” efsanesinde kızına şifa bulmak isteyen bir baba için şifalı suya götüren bir durak olarak, “Gazi Gündüzalp ve Kırka”, “Topçu Baba” ve “Kara Davut Hazretleri” efsanelerinde saygın kimselerin mezarlarının bulunduğu mekân olarak dağ-tepe kültü karşımıza çıkmıştır. “İğci Beyaz Usta” ve “Akkaş Dede” efsanelerinde veli tipindeki kimselerin tayy-i mekân sonucunda geri dönüp halkın karşısına çıktıkları yer olarak, “Semerci Baba” efsanesinde de yağmur duası için inanılan Allah’a yani Tanrı’ya daha yakın yer olduğu için yağmur duasında çıkılan bir alan olarak dağ kültürünün kalıntılarına rastlanılmıştır (Yıldırım, 2015).

“Âşıklar Mezarı” efsanesinde bir tarla ortasında görülen iki kayanın kız ve oğlan olduğuna dair anlatıdaki kayalar, “Beypazarı’nda Göl Efsanesi”nde taş kesilen kadının varlığı, “Erenler” efsanesindeki anasına balta kaldıran oğlanın taş kesilmesi, “Kervanlar” efsanesinde nimete yapılan saygısızlık sonucu tüm kervanın taş kesilmesi hem taş kesilme motifinin varlığı hem de dağ, taş ve kaya kültürünün varlığı olarak karşımıza çıkmıştır (Yıldırım, 2015).

Dağ, tepe ve kaya gibi yerler daha çok Tanrı’ya yakınlık gösterdiği için çeşitli ritüellerin alanı olarak kullanılıp kötü durumlar karşısında kurtarmaya yönelik değişimi gösterirken taş kültürünün daha çok ceza sonucu ortaya çıktığı görülmüştür. Dağ, taş kültürleri sayesinde bazı kurallar toplumun hafızasına kazınmış, bu kurallara uyulmaması sonucu böyle bir tehlikenin başlarına gelebileceği düşüncesi onları kötü davranışlardan uzak tutmuştur. Böylece kültürlerin korkutucu ve koruyuculuk özellikleri de dikkat çekmiştir.

3.5. Su Kültü

Su, bütün varlığın kaynağı olmuş, bu varlıkların oluşumunda da yok oluşlarında da önemli bir role sahip olup ilk cevheri simgelemiş ve bu özelliklerinden dolayı bütün varoluşun kaynağı kabul edilirken (Eliade, 2005: 167), Türk kozmogonisinde ilk varlık veya varlıkların özü olarak kabul edilmiştir (Bayat, 2007a: 88). Varlığın devamlılığı, insanlığın maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için önem arz eden su, fiziksel temizlenmenin yanında manevi temizliği de sağlamıştır (Kıyak, 2013: 23)

Kadim Türklerde her nesnede olduğu gibi suyunda da bir ruhunun varlığına inanılmıştır. Türklerde suya kutsallık atfedilmiş böylece bazı sular Türk din tarihinde “ıduk” sayılmıştır (Günay

& Güngör, 1996: 57). Türk kültür tarihinde su kültürüne dair izler Hunlar dönemine kadar gitmiş, çeşitli topluluklarda kutsal sayılan su kaynağının başında Tanrı'ya, atalara ve diğer ruhlara kurbanlar kesilip sunulmuş, su kültü etrafında da bazı ritüeller oluşmuştur. Yakutlarda da benzer durum görülmüş, su ruhu için kurban kesilmiştir. Ayrıca Orhun yazıtlarında yer-su kültürleri için, onların koruyucu ruhlar olduğu belirtilmiştir (Gökbel, 1998: 267; Araz, 1991: 55).

Türk inanç sisteminde suyun özellikleri hayatın, verimliliğin ve bereketin kaynağı olarak karşımıza çıkmıştır. Hem Tanrı'ya yakın olarak düşünülmesi sebebiyle hem de kendine has bir ruhunun varlığı düşüncesiyle yağmur dediğimiz gökten inen suya ilahi özellikler atfedilmiş, günümüz Türklerinde bile rahmet olarak adlandırılmıştır (Kıyak, 2013: 25). Gökten inen ve yağmur dediğimiz bu su; doğurganlığı, gökle ilgili inançları ve Tanrı'dan oluşu temsil etmiştir (Akman, 2002: 2).

Su sadece ruhu olan iyi bir iye olmanın dışında çeşitli işlevlerle de karşımıza çıkmıştır. Bu sular çeşitli anlatılarda da olduğu gibi "hayat suyu" olarak karşımıza çıkmış, ölüleri diriltirken hastalara da şifa olmuş, ihtiyarları da gençleştirmiştir (Oymak, 2002: 106). Suyun kutsallığı ve işlevleri sebebiyle suyun kirletilmesinden kaçınılmış ve suyun korunması için çeşitli yasaklar koyulmuştur (Avcıoğlu, 1995: 356). Geçmiş dönemleri anlatan seyahatnamelerden de görebileceğimiz üzere Türkler suyu kendilerini temiz tutmaktan ziyade suyu temiz tutmayı tercih etmiş ve suyu kirletecek, suya saygısızlık sayılabilecek her eylem yasaklanmıştır. Hatta Cengiz Han, suyu kirletenlere ölüm cezası vermiştir (Aday, 2013: 103). Sadece eski inanç sisteminde var olmayan su kültü ve suya duyulan saygı, onun hayat için önemli bir unsur olması ve bazı suların şifa özelliği taşıması sebebiyle devam etmiştir.

"Karakoca", "Göyneksiz Köprü", "Dutlu-Tahtalı", "Karakaş Seli" ve "Semerci Baba" efsanelerinde su kültürüyle karşılaşmıştır. İhtiyar karı koca tarlalarında çalışırken çok susayıp dua etmeleri ve ihtiyar adamın değneğini yere vurmasıyla oradan onlara şifa olacak, yorgunluklarını giderecek su çıkmıştır (Yıldırım, 2015: 19-20). Yine "Karakoca" adıyla ilgili bir diğer efsanede genç ve güzel bir kızın Hızır'a ikramından kaynaklı o su, şifalı hale gelmiştir (Yıldırım, 2015: 21-22).

"Göyneksiz Köprü" adı altında iki ayrı efsaneye yer verilmiş, iki efsanede de su kültü şifa oluşuyla yer almıştır. İlk anlatıda kızının hasta olduğunu bilen ve günden güne erimesini göze alamayan babanın kızını şifalı bir suya ulaştıracakken karşılaştığı bir akıntıyı geçebilmek adına gömleğini satarak köprü yaptırması ele alınmıştır (Yıldırım, 2015: 24-25). Diğer bir varyanta göre eski dönemlerde orada hüküm süren kralın kızının karnı şişmeye başlamış, bu durum hem kızın ailesi hem de halk tarafından garip karşılanmış, zamanla hamile olduğu düşünülmüştür. Başka biriyle olmasını ailesine yakıştıramayan babası askerlerine emir vermiş ve kızı bir dağ başına göndermiştir. Karnı iyice şişen kız artık hareket edemeyecek kadar hasta hale gelmiş. Olduğu yerde ağlarken etrafının sularla çevrili olduğunu görmüş başta bunları ağlamasına bağlarken sabah olduğunda sıcak

bir suyun içinde oturduğunu, karın şişliğinin indiğini ve kendini daha iyi hissettiğini fark edip üç gün daha suda kalıp iyileşmiştir (Yıldırım, 2015: 25-31). İki efsanede de bir köprünün yapımı anlatılsa da suların iyileştirici, kurtarıcı ve diriltici özellikleri su kültürünün varlığını göstermiştir. Beypazarı'nda bu suyun şifa olduğuna, hastaları iyileştirdiğine inanılmış, hasta olanlar bu suya yatırılmış böylece hem su kültü hem de halk hekimliği kültü bir arada devam etmiştir.

“Dutlu-Tahtalı” adındaki ilk efsane “Göyneksiz Köprü” efsanesi için örnek verdiğimiz ilk varyantın devamı şeklinde karşımıza çıkmış, köprüyü yaptıran baba kızını bir tahta parçasına yatırmış, şifalı suyu aramak için çok fazla dolanmış ama bulamamış. En sonunda bir tepede dururken aşağıda bir su birikintisinin olduğunu gören baba, bu suyun şifalı su olduğunu düşünüp kızını nasıl indireceğini ararken kız bağlı olduğu tahtayla kaymış ve suyun tam ortasına düşmüş. Başta korkan baba, kızının su içinde durdukça iyileştiğini fark etmiş. Kızı iyileştiğinde onu oradan çıkartmak isteyen baba, bunu başaramayınca çevrede gördüğü bir çobandan yardım istemiştir. Kız kurtulduktan sonra suyun şifası dilden dile dolaşmıştır.

“Dutlu-Tahtalı” efsanesi için anlatılan bir diğer efsane, “Göyneksiz Köprü” efsanesinin ilk varyantıyla benzerlik göstermiş olup ondan farklı olarak kız ağlaya ağlaya ölmüştür. Kızın ölüsünü bulan çoban onu kaplıcadan alıp hemen tepedeki bir yere gömmüştür. Günümüzde de bazı hastalıklar için bu suyun şifalı olduğu düşünülmüş ve şifa bulmak amacıyla pek çok kişi Dutlu-Tahtalı adının verildiği yere gitmiş hatta orada mezar olduğu düşünülen tepe de ziyaretsiz bırakılmamıştır (Yıldırım, 2015: 32-36). Anlatılarda suyun mucizevi bir şekilde, ihtiyaç halinde meydana çıkması, iyileştirici gücünün olması ve bununla ilgili ritüellerin hâlâ devam ediyor oluşu su kültürünün ve halk hekimliğinin varlığını göstermiştir.

Dağ kültürüyle birleşmiş olan su kültürünün görüldüğü efsane “Semerci Baba” olmuştur. Kurak kalan toprakları canlandırması için Tanrı'ya en yakın olunan dağlar seçilmiş ve burada yağmur duası ritüelleri yapılarak Tanrı'dan yağmur istenilmiştir (Yıldırım, 2015: 53-54). Su kültü her zaman şifa ya da kurtarıcı olarak karşımıza çıkmamıştır, bazı durumlarda tufan anlatılarında olduğu gibi ceza ve yok edici unsur olarak yer almıştır. “Karakaş Seli” adlı efsanede Hızır'a ikramda bulunmayan aile sel felaketiyle yok olmuştur (Yıldırım, 2015: 47-48).

Türklerin kültür ve inanç dünyasında yaratılış ve yok oluş mitolojilerinde yer alan su, günümüze kadar önemli bir kült olarak varlığını sürdürmüştür. Bu düşünce çerçevesinde bazı sular, diğer sulardan farklı özellikleriyle kutsallaştırmış ve bu sularla temas olduğunda kendilerine fayda verileceği düşünülmüştür. Anlatılarla şifalı suların yeri tespit edilmiş, halk tarafından halk hekimliğinde, hastalıkları sağaltmada kullanılmıştır. Bu suların olduğu yerlerdeki şifa arayışı, dualar ve diğer ritüeller su kültürünü ve bu kültürten de yararlanan halk hekimliği kültürünün oluşumunu ve devamlılığını sağlamıştır.

3.6. Ağaç Kültü

Türk anlatı geleneği incelendiğinde köküyle yer altı dünyasını, gövdesiyle orta dünyayı, dalları ve yapraklarıyla da yukarı dünyayı temsil eden ağaç kültürünün varlığı dikkat çekmiştir. Ağaç kültürünün oluşmasında onun yer ve gökle olan ilişkisi dikkate alınmış kendisi kimi zaman bir geçiş kapısı olarak kullanılırken ya da Tanrı katına ulaşmak için bir yol olurken kimi zaman da bir yaşamın hayat bulduğu bir varlık olarak karşımıza çıkmıştır (Yıldırım & Kuzu, 2020: 42).

Kültlerin çoğunda karşılaştığımız, animizmle bir varlığın ruhunun olduğu inancı ağaç kültüründe de görülmüş, ağacın maddi varlığından ziyade temsil ettiği güç kültürü oluşturmuştur. Henüz kentleşmenin olmadığı bir dönemde tabiata bağlı yaşayan Türk toplumunda ağaç ve orman, önemli bir yere sahipken ruhlarının varlığı düşüncesiyle ağaç ve ormanlara gösterilen saygı sonucu bir lütuf olarak bolluk ve bereketin artacağı düşünülmüştür. Türklerin ava çıkmadan önce ağaç ve orman iyisi için ateşe birtakım yiyeceklerin atılması ve hediyelerin sunulması ritüeli ağaç kültürü sonucu oluşmuştur (Kalafat, 1993: 56).

Türk mitolojisinde hem ana hem de ata rolünde karşılaştığımız ağaçlarla ilgili anlatıların yanında boyu, aileyi ve evi koruyan ağaç ruhu inanışlarına da rastlanmıştır (Ögel, 1995: 484- 487). Türk düşüncesinde dağ ve hakanla birlikte bir nevi Tanrı'nın yeryüzündeki izdüşümü olarak görülen ağaç kültürü, Türklerin İslamiyet'le tanışmasından sonra da bolluk, bereket, koruyucu ve kurtarıcılık unsurlarını bünyesinde barındırarak ve birtakım değişikliklere rağmen kendisine atfedilen kutsiyetle varlığını devam ettirmiştir (Yıldırım & Kuzu, 2020: 43).

Türk kültüründe her ne kadar bütün varlıkların ruhunun olduğu düşünülse de bu varlıklar kendi cinsleri içinde birtakım özelliklerle karşımıza çıkmıştır. Bir ağaçta kültürün var olup olmaması da bazı özelliklere bağlanmıştır. Nasıl ki Türklerde tek tanrıcılık varsa bu varlıkları da tek kılan ya da diğerlerinden ayıran bazı özelliklere dikkat edilmiştir. Ağacın bulunduğu yerde tek olması, yapraklarını yaz-kış dökmemesi, etrafındaki ağaçlardan daha uzun, heybetli ve yaşlı olması, meyvesiz olması, geniş ve koyu gölgeli olması gibi özellikler ağacın kült olabilme durumunu gösterirken bu özelliklerin Gök Tanrı'ya ait özelliklerle benzerliği görülmüştür (Ergun, 1998: 73).

Ağaç kültürü "Topçu Baba" adıyla anlatılan son iki efsanede görülmüştür. Hem ata hem veli kimliğine yakınlığı olan, yaşamındaki saygınlığı ölümünden sonra da devam ettiren ve mezarından çıkıp da Türk askerlerine yardıma giden Topçu Baba, mezarının olduğu bölgeyi Hızır misali yeşertmiş ve korumuştur. İkinci efsaneye göre karı koca, Topçu Baba'nın mezarının olduğu yere ağaç kesmeye gelmiş lakin kendilerini bir anda evde bulmuştur. Yara bere içinde kalan karı koca bu şekilde eve gönderilmelerini bir uyarı olarak görmüştür (Yıldırım, 2015: 76-77). Üçüncü efsaneye göre imamlık yapan biri kendisine güvenerek oradan ağaç kesebileceğini söylemiş ve dediği gibi ağaçları kesip evine getirmiştir. Gece yattığı vakitte önce Topçu Baba'nın ayak seslerini, ardından kapı

gıcırtilarını duyan adam hatasını anladığı için yalvarmaya başlamış ve kestiği bütün ağaçları geri götürmüştür (Yıldırım, 2015: 77-78).

Beypazarı efsanelerinde gördüğümüz ağaç kültüründe ağaçlara bir ruh atfedilmemiş fakat geçmişten gelen kültür içerisinde ağaçların değerli bilinmesiyle Topçu Baba'nın onları koruduğunu göstermiştir. Saygı gösterilmesi gereken ağacın kesilmesi ya da kesilmeye niyet edilmesi durumunda bu kimseler Topçu Baba tarafından cezalandırılmıştır. Ağaç kültürünün parçacıklar halinde anlatılara yansımaları doğaya saygıyı ve onu korunma gerekliliğini göstermiştir.

3.7. Yiyeceklerle İlgili Kültürler

Belli bir coğrafyada yaşamak zorunda olup ihtiyacı gereği bir şeylere inanan insan, toplumsal kabullerle ve içinde bulunduğu coğrafi şartlara göre bazı nesnelere diğerlerine öncelik vermiştir. Bu nesnelere kimi zaman hayvan, kimi zaman bir bitki ya da kozmik unsurlardır. Yaşamın devamlılığı için besin kaynağı olan hayvan ve bitkilerle oluşturulan gıdalar da şartlar gereği birbirlerinden daha değerli tutulmuştur (Samsakçı, 2007: 182). Göçebe yaşayan bir toplumda hayvancılığa karşılık tarımla uğraşan bir toplumda toplayıcılığın olması, destanların bazılarında kurdun bazılarında da geyiğin rehber olması, anlatının yaratıldığı ve aktarıldığı toplumun yaşam şartlarına uygunluk göstermiştir. Besinler de bu uygunluğu sağlarken yemeğe katık olan ekmek insanlığın tarihi kadar eskilere dayandırılmış, yapıldığına dair kalıntılar MÖ 4300 yıllarına kadar uzanmıştır (Erenoğlu, 2013: 51). Hemen hemen her kültürde benzer önemle karşımıza çıkan ekmeğin önemi bazı anlatılarda kutsallık derecesine kadar yükselmiştir. Kutsallık derecesi olan bu yiyeceklere karşı saygısızlık yapanlar taş, kaya, kuş gibi nesnelere dönüştürülerek cezalandırılmıştır (Gönen, 2007: 175-176).

“Kervan Taşları” efsanesinde doğrudan yiyecek kültürü görülürken diğer efsanelerde de yardımcı unsur olarak yiyecekler yer almıştır. “Kervan Taşları” adını taşıyan efsaneye göre bir kadın eli hamurluyken çocuğunun altını değiştirmek istemiş ve elini temizlemeden bunu yapmıştır. Doğrudan ekmek olmasa bile, toplum ve yaşam için önemli olan yiyecek unsuruna yapılan saygısızlık sonucu bütün kervan taş kesilmiştir (Yıldırım, 2015: 81-82). Bu anlatıların günümüze ait olmadığı ve geçmişteki ekonomik zorluklar, kıtlıklar düşünüldüğünde hem yiyecekleri korumak ve boşa gitmesini engellemek hem de dinin ve kültürün bir getirisi olarak doyurucu özelliği olan bu yiyeceklere saygı duymak yiyecek kültürünü oluşturmuştur. Günümüzde de taş kesilme ya da başka nesnelere dönüşme motifleriyle olmasa da kalan ekmek ya da yiyeceğin arkamızdan ağlayacağı ya da yere düşen ekmek kırıntısını almazsak başımıza türlü belaların gelebileceği düşüncesi de aynı kültürün devamı olarak karşımıza çıkmıştır.

3.8. Diğer Kültler

Beypazarı efsanelerinde başlıklar halinde vermiş olduğumuz kültlerin haricinde başka kültler de görülmüştür. Atalar ve veli kültü etrafında mezar kültü de şekillenmiş, mezarlar sık sık ziyaret edilerek dualar yapılmıştır. Su kültünün olduğu efsanelerde suyun şifa özelliğiyle halk hekimliği kültünü de görülmüştür. “Hacılar Köprüsü” efsanesinde de köprünün yapımı görülen bir rüyayla başlamış, bu anlatıda da rüya kültü tespit edilmiştir. Hızır kültü, atalar kültü ve veli kültü gibi dini ve tarihi karakteri olan şahıslar etrafında teşekkül eden efsanelerde söz kültü karşımıza çıkmıştır. Söze yüklenen kutsallık, yaratılış mitlerine kadar dayanmış ve Tanrı'nın sözle her şeyi yaratmasıyla söz önem kazanmıştır. Mitolojik kökeni olan söz kültü efsaneler içinde dua, beddua, sağaltma gibi görevlerle karşımıza çıkmıştır (Dilek, 2020: 48-49). Hızır'ın “Karakoca” efsanesinde suya okuması, “Beypazarı'nda Göl Efsanesi”nde köye ceza olarak beddua etmesi, “Semerci Baba” efsanesinde yağmurun yağması için yüksek bir yere çıkıp Tanrı'yla iletişim kurulma amacı ve yağmur duasının yapılması gibi çeşitli örnekler de söz kültü olarak karşımıza çıkmış ve bu kült dualarda, sağaltmalarda hâlâ varlığını devam ettirmiştir.

Sonuç

Efsanelerin konularını belirli bir olay, yer veya kişi oluşturmuştur. Halk kültürünün değerli kalıntılarından olan efsaneler; gelenek ve görenekleri korumak, insanlara ders vermek, konu aldıkları olaylara, kişilere ve yerlere saygınlık kazandırmak, insanların iyiye, güzele yönelmelerini sağlamak, yaşama umudunu ve sevincini artırmak gibi toplum yaşamında önemli işlevleri de bünyesinde taşımıştır. Efsaneler, oldukça kısa yapılarına rağmen bu yapıların içerisine toplumun mitolojisine ve inanç sistemlerine gidebilmemizi, o toplumun kültürel değerlerinin oluşumunun ilk izlerini elde edebilmemizi sağlayan kültürel değerlere yer vermiştir. Beypazarı efsanelerinde de çeşitli kültürel değerlere yer almış, bu kültlerle Beypazarı'nda yaşayan toplumun inanç ve değerler sistemi açık bir şekilde görülmüştür.

Beypazarı'nda anlatılan efsanelerin bir kısmı köprü, köy ve yiyecek gibi nesne adlarının hikâyesini oluştururken bir kısmı da şahısların kısa maceraları etrafında şekillenmiştir. Bu şahısların bir kısmı halktan insanlarken bir kısmı da dini ve tarihî önemi olup saygı duyulan şahsiyetler olarak karşımıza çıkmış, bu şahıslara bağlı bazı efsaneler de menkıbevi özellikler de göstermiştir.

Bir inanç olarak karşımıza çıkan kültler Beypazarı efsanelerinde de yer almış, bazı efsanelerde tek kült yer alırken bazılarında da birden fazla kült iç içe geçmiş hâldedir. İncelemiş olduğumuz efsanelerde atalar kültü, veli kültü, Hızır kültü, dağ ve taş kültü, su kültü, ağaç kültü, yiyecek kültü, mezar kültü, halk hekimliği kültü, rüya kültü gibi çeşitli kültler dikkat çekmiştir.

“Gazi Gündüzalp ve Kırka” ile “Topçu Baba” efsanelerinde atalar kültü; “Akkaş Dede”, “Kara Davut Hazretleri”, “Semerci Baba”, “Akşamseddin Hazretleri ve Beypazarı”, “İğci Beyaz Usta” ve

“Topçu Baba” efsanelerinde veli kültü; “Karakoca”, “Karakaş Seli” ve “Beypazarı’nda Göl Efsanesi” efsanelerinde Hızır kültü; “Dutlu-Tahtalı”, “Âşıklar Mezarı”, “Gazi Gündüzalp ve Kırka”, “Akkaş Dede”, “Kara Davut Hazretleri”, “Semerci Baba”, “Gelin Kayası”, “İğci Beyaz Usta”, “Topçu Baba”, “Beypazarı’nda Göl Efsanesi”, “Kervanlar” ve “Erenler” efsanelerinde dağ, tepe ve taş kültü; “Karakoca”, “Göyneksiz Köprü”, “Dutlu Tatlı”, “Karakaş Seli” ve “Semerci Baba” efsanelerinde su kültü; “Topçu Baba” efsanesinde ağaç kültü; “Kervan Taşları” efsanesinde yiyecek içecek kültü; “Hacılar Köprüsü” efsanesinde rüya kültü; “Dutlu-Tahtalı”, “Karakoca” ve “Göyneksiz Köprü” efsanelerinde halk hekimliği kültü; “Gazi Gündüzalp ve Kırka”, “Akkaş Dede” ve “Topçu Baba” efsanelerinde mezar kültü; “Karakoca” ve “Semerci Baba” efsanelerinde de söz kültürünün varlığı tespit edilmiştir.

Sadece yapı unsuru olarak ya da anlatıma canlılık kazandırmak amacıyla efsanenin içine yerleştirilmeyen bu kültürler çeşitli işlevlerle karşımıza çıkmış, bu işlevleri sebebiyle günümüze kadar varlıklarını devam ettirmiştir. “Beypazarı Efsaneleri” adlı kitapta yer alan efsanelerde kültürün dini işlevi, töre ve geleneklere bağlılığı pekiştirme işlevi, yaşamsal güç kaynağı olarak ekonomik işlevi, atalarla bağ kurma işlevi, insan yaşamını anlamlandırma işlevi, tabiatla uyum içinde yaşama işlevi, ahlaki işlevi ve ritüellerle yaşam bulma gibi işlevlerinin varlığı görülmüştür. Kültürle sağlanan bu işlevlerin genel maksadıyla efsane anlatmanın maksadı birbiriyle paralellik göstermiş, korkutarak ya da saygı göstererek bir şahsın kişiliğini, bir yerin özelliğini, tabiata ait bir varlığı korumak ve korunan şeyin varlığını devam ettirmek olmuştur.

Kaynakça

- Aday, E. (2013). *Kütahya ili türbe ve yatırları etrafında oluşan inanç ve uygulamalar*. (Tez No. 350967) [Doktora tezi, Balıkesir Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Akman, E. (2002). Türk ve dünya kültüründeki su kültü üzerine düşünceler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 10(1), 1-10.
- Alptekin, A. B. (1988). Malatya efsanelerinin Türk kültürü içindeki yeri. *II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğleri*, 34-39.
- Araz, R. (1991). *Harput'ta eski Türk inançları ve halk hekimliği (Vol. 108)*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Avcıoğlu, D. (1995). *Türklerin tarihi, C.1*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bayat, F. (2007a). *Türk mitolojik sistemi 1: ontolojik ve epistemolojik bağlamda Türk mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat AŞ.
- Bayat, F. (2007b). *Türk mitolojik sistemi 2: kutsal dışı-mitolojik ana, umay paradigmasında ilkel mitolojik kategoriler-iyeler ve demonoloji*. Ötüken Neşriyat AŞ.

- Boratav, P. N. (1999). *Yüz soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek yayımları.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk mitolojisi Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2019). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Cassirer, E. (2016). *Sembolik formlar felsefesi II*. Ankara: Hece Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf terimleri ve deyimleri sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayıncılık.
- Çelebi, İ. (1998). Hızır. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, 411-412.
- Çetin, İ. (2002). Türk mitinde kut iyesi Kızdır ve medeniyet değişikliğinde Kızdır'dan Hızır'a geçiş. *Milli Folklor*, C. 54: 7, 30-34.
- Dégh, L. (2005). Günümüz bağlamında efsane üzerine teorik bir düşünme ve efsanenin tanımı. (Selcan, Gülçayır, Çev.), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, 2, 343-345.
- Dilek, İ. (2020). Kült kavramı ve söz kültürü. *Bilig*, (95), 51-81.
- Duymaz, A. (1989). *Bingöl efsaneleri* (inceleme-metinler). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eker, G, Ekici, M, Oğuz, M. Ö. ve Özdemir, N. (2003). *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar*. Milli Folklor Yayınları, Ankara.
- Elçin, Ş. (2014). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm ilkel esrime teknikleri*. (İsmet, Birkan, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2005). *Dinler tarihi inançlar ve ibadetlerin morfolojisi*. (Mustafa, Ünal, Çev.). Konya: Serhat Yayınevi.
- Emiroğlu, K. ve Aydın, S. (2009). *Antropoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Erenoğlu, N. (2013). Ekmeğin tarihi ve Hekim Hacı Paşa'nın "Müntahab-ı Şifa" eserinde ekmeğin bahsi. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 51-52.
- Ergun, M. (1996). Dağlarla ilgili Altay-Türk efsaneleri. *Milli Folklor*, C.4:31-32. Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Ergun, M. (1997). *Türk dünyası efsanelerinde değişme motifi: metinler* (Vol. 2). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Ergun, M. (1998). Türk ağaç kültürü inancının Dede Korkut hikâyelerindeki yansımaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 46(1998/1), 71-80.
- Eroğlu, T. ve Kılıç, H. (2005). Türk inançları ve inanışlar. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (49).
- Gökbel, A. (1998). *Varsak Türkmenlerinde yer-su izleri. Dinler Tarihi Araştırmaları I*.
- Gönen, S. (2007). Tayyimekân ve tayyizaman bağlamında Ladikli Ahmet Ağa ile ilgili efsanelerin çözümlenmesi. *Milli Folklor*, S, 76.
- Görkem, İ. (2006). *Elâzığ efsaneleri: inceleme, metinler* (No. 2). Manas Yayıncılık.

- Günay, U. (1995). Anonim halk edebiyatı. *Büyük İslam Tarihi XIV*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (1996). *Kayseri ve çevresinde ziyaret ve ziyaret yerleri*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi.
- Güngör, H. (2002). *Eski Türklerde din ve düşünce*. Türkler, c, 3, 261-282.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnce, G. (2009). *Hatay'da bulunan ziyaret-yatır yerleri ile ilgili inanışlar ve bu ziyaretler etrafında oluşan efsaneler*. (Tez No. 253417) [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kalafat, Y. (1993). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Kara, M. (1982). Kerâmet. *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi devirler/isimler/eserler/terimler* (Cilt. 5, ss. 281). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaya, D. (2012). *Ansiklopedik Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, A. (2001). Isparta yöresi halk inançları. *Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri*, 415-416.
- Kılıç, H. Ç. (2003). *Türk kültüründe inanç ve inanışlar*. (Tez No. 136826) [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kıyak, A. (2013). Geleneksel Türk inanışlarındaki su kültü ve Elazığ'daki izleri. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), 22-39.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2012). *Türk Kültüründe ateş ve ocak kültürü*. (Tez No. 325944) [Doktora tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kur'an-ı Kerim Meali. (2023). Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-65/diyamet-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim Tarihi: 27.06.2023).
- Luthi, M. (2003). Masalın efsane, menkabe, mit, fabl ve fıkra gibi türlerden farkı. (Sönmez, Sevgül, Çev.). *Milli Folklor Yayınları, Ankara*, 314-319.
- Ocak, A. Y. (1983). *Bektaşî menkabelerinde İslam öncesi inanç motifleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ocak, A. Y. (1990). *İslam – Türk inançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ocak, A. Y. (2000). *Alevî ve Bektaşî inançlarının İslâm öncesi temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2006). Evliya menakıbnameleri. *Türk edebiyatı tarihi 1* (s. 591-606). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2010). *Kültür tarihi kaynağı olarak menakıbnameler (metodolojik bir yaklaşım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Oymak, İ. (2002). *Malatya ve çevresinde ziyaret ve ziyaret yerleri*. Kubbealtı Yayıncılık.
- Ögel, B. (1989). *Türk mitolojisi, C. I, 'kaynakları ve açıklamaları ile destanlar'*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi, C. II, 'kaynakları ve açıklamaları ile destanlar'*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Örnek, S. V. (1988). *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Özcan, D. ve Çelik, T. (2020). Uşak efsanelerinde Hızır kültü. *Folklor Akademi Dergisi*, 3(2), 295-312.
- Pehlivan, G. (2012). *Manisa şehrinde evliya kültü*. İzmir: Manisa İl Özel İdaresi Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-Türk efsanelerinde taş kesilme motifi ve bu efsanelerin tip kataloğu (Vol. 5)*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sakaoğlu, S. (1992). *Efsane araştırmaları (Vol. 26)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Samsakçı, M. (2007). Türk kültür ve edebiyatında tuz ve tuz-ekmek hakkı. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 36(36), 181-199.
- Seyidoğlu, B. (1997). *Erzurum efsaneleri*. Erzurum Kitaplığı.
- TDK. (2009). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, M. (1997). *Kültürel antropoloji*. Kültür Bakanlığı.
- Türk, H. (2005). *Anadolu'nun gizli inancı Nusayrilik*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Uysal, H. (2016). *Beypazarı halk bilgisi ürünleri hakkında bir inceleme*. (Tez No. 447732) [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yıldırım, A (2015). *Beypazarı efsaneleri*. Sage.
- Yıldırım, S. ve Kuzu, F.P. (2020). Türk ve Türk dünyası destanlarında ağaç etrafında şekillenen anlam olgusu. *Türkoloji Dergisi*, 36-58.

Kaynak Kişiler

K1: Güler Eraslan (1962), ev hanımı, ilkokul, 1 Aralık 2020, Beypazarı.

K2: Fatma Buluç (1981), ev hanımı, ilkokul, 1 Aralık 2020, Beypazarı.